

Kiss. J. László (szerk.): Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003.

A Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja az elmúlt évben egy rendkívülinek is mondható vállalkozásba kezdett, amelynek első gyümölcse már a múlt év végén könyv alakban is megjelent „*Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*” címmel, Kiss J. László szerkesztésében. A kutatási projekt az Oktatási Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési Program „Kulturális külpolitika és nemzeti identitás” elnevezésű alap programjának a keretében és támogatásával valósult meg. Az elmúlt év folyamán az Intézetben mintegy 22 országra kiterjedő összehasonlító vizsgálat folyt, amely arra kívánt választ adni, hogy a nemzeti identitás és a külpolitika milyen kölcsönhatásban van, „a nemzeti identitások miként konstituálnak külpolitikát, a külpolitikai választások miként hatnak vissza a nemzeti identitásokra és érdekekre” – ahogy a szerkesztő fogalmaz.

Hogy miért került előtérbe e kérdés vizsgálata, ezt Kiss J. László lényegében az európai integráció tényével hozza összefüggésbe, amikor a nemzetközi normák és a nemzeti érdekek egymásra gyakorolt hatásának a jelentősége és ütközései fokozottabban kerülnek előtérbe a külpolitikák érvényesítése során.

A megjelent kötet elvi bevezetője mindelelőtt a vizsgálat alapszempontjait, kritériumait határozza meg, egyben ennek alapján összegzi is az elvégzett elemzésekben levonható konzekvenciákat, fontosabb megállapításokat. Utal arra, hogy a külpolitika felfogásának két alapvető formájáról beszélhetünk, melyek ütköznek: az egyik a „racionalizmus”, illetve „*racionalis választás*”, vagyis inkább a nemzeti érdekeknek megfelelő külpolitikai választás, a másik az ún. posztpozitívista, *konstruktívista megközelítés*, amely jobban a nemzetközi normákhoz kíván igazodni. A külpolitika és az identitás kölcsön-

hatását a történelem során kialakult eltérő államtípusok és a nemzetállami fejlődés sajátosságai jelentősen befolyásolják. E tekintetben 3 államtípust lehet megkülönböztetni: klasszikus nemzetállamok, kultúrnemzeti államok, vagyis a nemzeti tudat kialakulása után létrejött államok, s végül a felbomlott birodalmakból kivált államok. További vizsgálati szempont az állam és a nemzet viszonyát érintő azonosságok és különbségek, majd az államok térségi hovatarozás szempontjaiból adódó eltérések, a szomszédsági viszony és regionális szerepvállalás kérdése s végül a külpolitikai választás hatása az identitásra.

Ami a *kölcsönhatásokat* illeti, a kötetben foglalt 10 vizsgált ország (Ausztria, Oroszország, Ukrajna, Lengyelország, Szerbia, Csehország, Horvátország, Szlovákia, Szlovénia, Románia) területileg, lakosságárányuk stb. szempontjából is jelentősen eltérőek. Vanak erős államisággal és nemzeti identitással, erős államisággal és gyenge nemzeti identitással, gyenge államisággal és erős nemzeti identitással rendelkező országok. A fentieket is figyelembe véve a könyv a tíz országot 3 csoportosításban tárgyalja: birodalmak utódai (Ausztria, Oroszország), az elveszett államiság újraépítői (Csehország, Lengyelország, Horvátország, Szerbia, Románia, Ukrajna), új államok (Szlovénia, Szlovákia).

Az állam és a nemzet viszonyának szempontjait alapul véve Oroszország azon államok közé sorolható, ahol az állam történelmileg erős, és ahol a birodalmi lét, állammítosz akadálya volt a nemzeti tudat erősödésének, amit többek között az is bizonyít, hogy pl. Oroszország számára 1990 után nem jelent különösebb problémát a határon kívül maradt 25 millió orosz kisebbség. Az orosz társadalom, politikai szempontból megosztott (a szuverenitást vallók, a nyugatos gondolat hívei). Az osztrákokra inkább a gyenge identitás és állam a jellemző, Ausztria az önazonosságot a történelmi tapasztalatok alapján sikeresen felejt, fiatal nemzetként lett az EU tagja sokféle önazonossági elemmel. Gyenge az államiság az ukránok esetében is, de az identitás inkább állami, semmint etnikai. A megosztottság erősen érezteti hatását a külpolitikában. A többször felosztott Lengyelországban és Szerbiában

erős identitástudatnak lehetünk a tanúi. A szerbek nagy része az ország határán kívül él, a nemzet számukra értékesebb, mint az állam. Csehország és Horvátország esetében a nagyobb egységen belüli (korlátozott) államiságnak van hagyománya, a csehek a határon kívül élő cseheket valójában nem tekintik a nemzet részének. A szlovákok és a szlovének inkább kultúrnemzet fogalmában gondolkodnak. A több gyökekből épült románok esetében a nemzetépítő nacionalizmus erős és meghatározó.

Ha a térségi hovatartozás és normakövetés szempontjából jellemezzük az említett országokat, akkor a szerbekről mondható el a legtisztább megjelölés, amennyiben balkáni országnak tekintik magukat. Milosevics után enyhült a Nyugat-ellenesség. Ausztria helymeghatározása is egyértelmű (nyugati ország) az elmúlt évtized közepétől a térségi regionális (keleti politikai elem is) erősödött. A nyugati normák Ausztria után legegyértelműbben a csehek és szlovének gondolkodásába, értékrendjébe került be az elmúlt időszakban, a szlávokhoz kötődés tudata a csehek esetében gyengült, a szlovének nem tekintik magukat balkániaknak, a mediterrán identitás erősödéséről beszélhetünk. Lengyelország esetében a nyugatiság meghatározása egyértelmű, de a német szomszédság miatt a keleti hovatartozás tudata is jelentős. A horvátok, hasonlóan kettős kötődést mutatnak, a nyugati mellett a balkáni, de ezen belül a közép-európai és mediterrán hovatartozás tudata is erősnek mondható. Románia a 90-es évek közepétől inkább a Közép-Európa-hoz való tartozását hangsúlyozza. Oroszországban a nyugatias vonás megkétszerezte a jelentőségét az erős ázsiai kötődés mellett. Putyin Nyugat felé „erősít”. Ukrajna a hovatartozás vonatkozásában bizonytalan (lásd: Nyugat- és Kelet-Ukrajna), a nyugati hovatartozás tudata erősödött.

A szomszédsági viszony és a regionális szerep tekintetében is megosztottak az említett országok. Történelmi okok miatt is a szomszédság jelentős szerepet játszott az identitás alakulásában és a külpolitika formálásában. 1989 után felfokozott „historizálás” ment végbe, s emiatt is a bilaterális kérdések jelentősen előtérbe kerültek.

A szlávok tudatát a cseheknek, és még inkább a szlovákoknak – függetlenül az említett csökkenéstől – továbbra is „ébre tartja” a német, illetve a magyar szomszédság léte. Identitásukat mindkét ország a szomszédokkal szemben erősíti.

Ami a regionális hatalmi státuszigényeket, ambíciókat illeti, a lengyelek esetében beszélhetünk korlátozott törekvésekről. A szerbek, horvátok a balkáni térségben mutatnak ki ilyen törekvéseket. A csehek és a szlovákok esetében voltak hasonló illúziók (Prága mint regionális központ, a szlovákok geopolitikai jelentőségre hivatkozása). Végül a csehek rákényszerültek, hogy kelet felé (V-4-ek) forduljanak. A szlovákok pedig a V-4-ek keretében törekednek „hajtóerőként” fellépni, míg a szlovének gazdasági regionális vezető szerepet igyekeznek elérni és fenntartani térségükben.

A külpolitikai választás érzékelhetően visszahat az identitás alakulására. Ausztria, miután az EU tagja lett, össze tudta egyeztetni a semlegességi tudatukat az uniósággal és ez erősítette Ausztria „osztrákosodási” folyamatát. A jugoszláv utódok lényegében elutasítják a balkáni együttműködés újjálesztését, az európai, közép-európai irányultság ma már fontosabb számukra. Oroszország szuverén módon áll a periférián, megőrzi sajátos különállását.

A fent vázolt összegzés természetesen csak fő vonalaiban, sommásan ad választ a kérdésre, kiemelve a leginkább jellemző ismerveket. A kép a rész tanulmányok tükrében nemcsak átfogóbb, de árnyaltabb is. Az egyes országokról készült tanulmányokat a téma szakértői készítették (nevezetesen: Deák András, Hamberger Judit, Juhász József, Kántor Zoltán, Kiss J. László, Póti László, Szilágyi Imre, Tóth Péter). A témáról készült anyagokat előzetesen a Teleki Intézetben rendezett konferenciákon vitatták meg, oly módon, hogy minden előadást, országismertetőt két korreferátum követett, majd a jelenlévő hallgatóság is véleményt mondhatott. A szóban forgó első kötet tanulmányait ezt követően a szerzők véglegesítették.

A publikált tanulmányok eltérő terjedelemben készültek (60 és 20 oldal között), szerkezetileg is eltérőek, hiszen az elemzett országok nagymértékben különböznek, s ta-

lán az is megállapítható, hogy nem egyforma mélységben és alapossággal kimunkáltak, felfogásbeli különbségek is kimutathatók. A szerzők igyekeztek követni a szerkezetre és vizsgálálandó tematikákra vonatkozóan egyeztetett szempontokat. Ily módon sok tekintetben egységesekek a tanulmányok. Jelentős figyelmet szentel pl. minden tanulmány – kiindulásként – a nemzeti identitások történelmi forrásainak, gyökereinek és elemeinek, az identitástudat módosulásainak. A vizsgálat súlypontját azonban elsősorban az elmúlt, hozzávetőlegesen 10 év határozza meg. Vagyis az európai integrációs politikához fűződő viszony és a szomszédságpolitika kapnak nagyobb hangsúlyt az identitás és külpolitika kontextusában.

A tanulmányok országokra szabottak, ezért a hangsúlyok is különböznek. Példaként említhetjük Ausztriát, ahol a német identitás szerepe, hatása, és az „elkülönülés” kérdése, a jelenlegi semlegességi tudat és az integrációs politika összhangjának a vizsgálata, valamint a regionális érdekközösség keresése kapnak nagyobb súlyt, míg orosz vonatkozásban a történelmi birodalmi tudat léte, majd a közelmúlt nagyhatalmi víziói és a Putyini nyugatos fordulat. Szerbia esetében a nemzeti egység aktuális kérdései, román relációban a nemzetépítési politika és megosztottság, Szlovénia vonatkozásában a szomszédsági és balkáni viszonyok hatása (NATO-hoz való viszony), Szlovákia esetében a magyar fóbia, emellett az integrációs külpolitika prioritása, a rugalmas geopolitikai és civilizációs irányváltást tükröző jelenségek vizsgálata dominál.

A publikált tanulmányok gazdag forrásanyagra támaszkodnak. A szerzők jelentős mértékben, talán döntő mértékben az adott országok publikált forrásanyagait, elemzéseit használják fel a téma vizsgálatához, de létező magyar és más nyelvű forrásokra is támaszkodnak.

Ha értékelni akarjuk a kiadványt, mindegyelőtt annak kiemelkedő hézagpótló jelentőségét kell hangsúlyozni, amely a magyar olvasó és politika számára egyaránt fontos és nélkülözhetetlen információkat nyújt az adott témában, a szélesebb horizontban való tájékozódáshoz. A könyv megjelentetése jelentős hozzájárulás a külpolitika, az azt be-

folyásoló tényezők árnyaltabb megítélése, térségünk bonyolult viszonyainak és állapotának, fejlődési tendenciáinak a megismeréséhez. Az elemzések jól tükrözik az egyes országok eltérő útjait a mához, a jelenlegi állapotok sajátosságait, a végbemenő nagyméretű átalakulásokat, melyek az identitások változásait is eredményezik. E változások üteme, jellege országonként eltérő, de sok a közös vonás, különösen azokban az országokban, amelyek közelálló perspektívával rendelkeznek.

Ugyanakkor látni kell, hogy alapvetően egy elsődleges kísérletről, alapotól lépésről van szó a kérdés átfogó megválaszolását illetően. Mire gondolunk elsősorban?

Viszonylag egyszerűbbnek tűnik a nemzeti identitások történelmi vonatkozásainak (gyökerek, fejlődés, változások) a felmérése, annak a kimutatása, hogy az egyes országok milyen alapvető identitások és változások mentén jutottak el a mához, az adott országok milyen történelmileg kialakult identitást (identitásokat) örökölték a múltból a rendszerváltozások kezdetéig. De már nehezebb annak konkrét és pontos kimutatása, hogy ebből a rendszerváltozások folyamán mennyit és mit öriztek meg valójában, és ezek konkrétan mennyiben, milyen módon befolyásolják az adott országok külpolitikáját. Megállapítható, hogy az identitásváltozásra a legnagyobb hatást a rendszerváltások mélysége, a jövő perspektívái, ezen belül is az európai integráció gyakorolja, ami kihat a szomszédságpolitika változásaira, a regionalizmusban való gondolkodásra.

A nehézségek tehát itt kezdődnek, a nagyfokú változások időszakával. Egrész azért, mert a múlt és a jelen itt ütköznek leginkább a tudatban, és pedig bonyolult, ellentmondásos körülmények között és közegekben s ennek kapcsán merülnek fel fontos kérdések, melyek további mélyrehatóbb vizsgálatokat is igényelnek.

Ami az identitások kérdését, az örökséget illeti, érdemes elemezni, mi az, ami a háttérbe szorul, csökkenő hatású, vagy ellenkezőleg egyes elemei éppen – politikai és egyéb hatások miatt – előtérbe kerülnek, akár pozitív, vagy negatív előjellel: egészséges nemzettudatot építő hatással, vagy csupán politikai megfontolásokból, a politikai

csatározások eszközeként, politikai érdekcsoportok céljait, törekvéseit szolgálva. Kérdés tehát, hol az a pont, amikor a nemzeti tudati örökség egyes elemeinek előtérbe állítása már nem igazán a nemzet valódi érdekeit szolgálja, mert nehezítik az új hatások, kívánatos identitáselemek befogadását.

Ezzel összefüggésben is elmélyültebb vizsgálati igény lehet az identitás és identitások kérdésének az összefüggése. Vagyis az egy azon országon belül meglévő identitások sorfésülésének a szerepe és jelentősége, amely identitások részben a történelmi fejlődésből adódnak (nemzetiségek léte, többségi és kisebbségi nemzet viszonya, régiók szerinti elkülönülés stb.), részben viszont a pluralista társadalmak keretében termelődnek ki. A politikai elitek révén akár hosszú időre konzerválódhatnak s megoszthatják a társadalmi tudatot, s ennek megfelelően hatnak a külpolitika milyenségére.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy nagyon nehéz az identitás külpolitikára gyakorolt közvetlen hatásának a felmérése, kimutatása, miután a külpolitikát (milyenségét, döntéseit) számos más, alapvető tényező befolyásolja és határozza meg. Ahogy egyik szerző utal is arra, hogy a közvetlen hatás inkább csak kiélezett sorshelyzetekben mérhető leginkább (lásd Szerbia esete). Általában a jellemző az, hogy az identitás hatása és a kölcsönhatás alapvetően közvetve, áttételesen érvényesül. Ezért is úgy vélem, hogy arra a kérdésre, hogy a nemzeti identitás és a külpolitika milyen kölcsönhatásban van, az identitás konkrét formában kimutatva hogyan konstituál külpolitikát, a külpolitikai választások miként hatnak vissza a nemzeti identitásokra és érdekekre, a kiadvány csak részben ad választ.

Az olvasónak feltűnik, hogy a vizsgált Közép- és Kelet-Európa országai között Magyarország nem szerepel, ami nyilván tudatos elgondolás, a kiadvány koncepciójával függ össze. Valójában kár, hogy kimaradt. Nyilván egy külön feladat lehet annak felmérése, hogy a térség országairól szóló elemzések milyen tanulságokat nyújtanak számunkra, milyen konzekvenciák levonására adnak módot a magyar nemzeti identitás állapotára, további építésére és a külpolitika vitelére vonatkozóan. Hogyan segíthetik elő a levont ta-

nulságok a magyar nemzeti önismeret elmélyítését, ezáltal a külpolitikára gyakorolt hatást.

Dr. Boros Ferenc

Horváth Gyula (szerk.): Székelyföld. Kárpát-medence régiói 1. Budapest–Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és Dialog Campus Kiadó, 2003, 458 p.

Európa fejlődésében a térnek mindig kitüntetett szerepe volt. A kontinens különböző térségeit behálózó és az azokat egybekapcsoló gazdasági tevékenységek telepítési feltételeitől függően, hosszú fejlődési ciklusok alatt a dinamikus régiók geográfiai elhelyezkedése folyamatosan változott. Az ókori dél-európai városállamokból a reneszánsz közép-italiai kis köztársaságokat érintve az ipari forradalom korszakában Északnyugat-Európáig számtalan régió játszott centrumszerepet az európai fejlődésben.

Másfél évtizeddel a vasfüggöny lehullása után a Kárpát-medencében nagyon markáns területi egyenlőtlenségek alakultak ki. Az államszocializmus regionális és településpolitikájának ideológiája és az ebből fakadó célkitűzések (az arányos fejlesztés, a falu és a város közti civilizációs különbségek mérséklése, az ingyenesség vagy az erősen támogatott társadalmi juttatások térben egyenletes elosztása) alapjukat veszítették, a piacgazdaság kialakulóban levő erői újabb differenciálódást indítottak el. A decentralizált társadalomirányítási modell és a kiépülő piacgazdaság mechanizmusai felértékeltek a helyi és regionális sajátosságokat, minek következtében megerősödött a térségi gondolkodás (a regionalizmus) szerepe.

E forradalmian új környezetben a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja munkatársai az elsők közt tudatosították, hogy a társadalmat befolyásoló döntéseket – szakítva az évszázados hagyományokkal – tudományosan kidolgozott és rendszerezett elméleti és empirikus kutatásoknak kell megalapozniuk. Foglalkozni kell a társadalmi-gazdasági átmenet regionális folyamataival, azok sajátosságaival és hatásainak számbavételével, különös tekintettel